

УДК 342.71 +130.3

Р. В. ГУЛА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Львівський інститут

ГЕНЕЗА ПАТРІОТИЗМУ: КОМПЛЕКС НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 47(4), с. 5–10

Аналізуючи соціально-політичні явища та соціально-духовний феномен патріотизму як інтегруючої основи, на якій можливе відновлення духовних цінностей суспільства, можна сформуванати стабілізуючі елементи національної і громадянської згоди незалежної української держави.

Проблема впливу на політичні явища і процеси факторів, які прийнято зараховувати до патріотичних і “етнокультурних феноменів”, здавна привертала увагу соціальних мислителів і вчених. В античній філософії (Демокрит, Платон, Сократ) вперше обґрунтували сутність полісного (державного) патріотизму. Філософи Середньовіччя (Августин Аврелій, Фома Аквінський) обґрунтували божественне походження держави і внесли в розробку поняття державного патріотизму релігійну складову. В епоху Відродження (А. Данте, Т. Кампанелла) філософи намагалися синтезувати державний патріотизм як релігійний та античний на основі гуманізму. Представники філософської думки Нового часу (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Дідро) розкрили особливості процесу формування нації, за допомогою якої патріотизм розглядався як цементуюча сила створення національної держави. У німецькій класичній філософії (Г. Гегель, І. Фіхте, І. Кант) обґрунтовувалось поняття

державного патріотизму як духу народу, його ідеальну основу. Заслугове на увагу ідея великого філософа І. Канта, викладена у славнозвісному есе “До вічного миру” — про всевітній цивільний стан, яка лежить в основі багатьох тенденцій сучасного світу, що визначаються термінами “глобалізація” й “інтернаціоналізація”.

Російські дослідники дорадянського періоду (О. Шишков, Л. Толстой, І. Ільїн) у своїх працях розглядали проблеми співвідношення космополітизму та патріотизму, релігійного патріотизму та націоналізму, сформулювали позитивну та негативну складову патріотизму.

Дослідники радянського періоду (М. Куліченко, П. Рогачов, М. Свердлін, О. Миловидов) вивчали радянський і соціалістичний патріотизм як вищу духовну цінність суспільства.

Представники пострадянського періоду в російській та українській науці (Е. Баграмов,

В. Межуєв, Г. Зюганов, В. Лутовінов, І. Надольний) розглядають патріотизм в умовах будівництва нових пострадянських державних утворень Росії та України.

Патріотизм як філософська категорія, складне соціально-політичне явище, емоційно-психологічний феномен виявляється через практичний досвід і ставлення до виконання завдань на благо Батьківщини та високу відповідальність за її долю та майбутнє.

Патріотизм як цілісна система, що полягає в реальних почуттях, поглядах та ідеях, які відображаються у свідомості людини як об'єктивно існуюча соціальна реальність, формує його духовно-перетворююче ставлення до Батьківщини, Вітчизни та держави.

Сутність патріотизму як синтезованого поняття може бути розкрита через категорію "патріотичне".

"Патріотичне" — інтегральна категорія для позначення суб'єктивного емоційно-чуттєвого сприйняття і раціонального осмислення поняття Батьківщини як особливого ставлення індивіда і спільноти у вигляді кристалізації сукупності ціннісних і життєвих орієнтацій їх суспільно-політичної позиції; комплекс етичних констант феномена індивідуальної та колективної свідомості народу в їх відношенні до Батьківщини на основі моральної самоідентифікації.

Особливостями теоретичного осмислення категорії "патріотичне" є:

- різноманітність і складність визначення об'єкта патріотизму;
- відмінності у трактуванні і співвідношення понять "Батьківщина", "Вітчизна", "державна", "нація", "клас" (прошарок), "особистість", "спільнота" як основ визначення категорії "патріотичне";
- відсутність єдиних підходів до типологізації та класифікації патріотизму.

Трактування самого терміна "патріотизм" характеризує інваріантність, різноманітність та неоднозначність. Це багато в чому пояснюється складною інтегративною природою цього явища і феномена, багатоаспектністю його змісту, неординарністю структури, різноманітністю форм проявів тощо. За допомогою систематизації безліч концепцій патріо-

тизму можна виявити різні підстави у системі патріотичного ставлення.

Об'єктами патріотизму виступають категорії "Батьківщина", "Вітчизна", "Держава". Поняття "Батьківщина" становить інваріантну основу патріотизму, притаманну кожному народу впродовж всієї історії його розвитку, а поняття "Вітчизна" є варіативною характеристикою, що відбиває особливості розвитку конкретного суспільства на певному етапі його розвитку. Розмежування понять "Батьківщина" і "Вітчизна" зумовлює включення у визначення патріотизму таких складових, як любов до Батьківщини і вірність Батьківщині. Любов до місця народження, народу, мови, національної культури та історії має поєднуватися з любов'ю до держави як уособлення соціальних гарантій.

Детермінованість викладених вище понять дає змогу нам визначити власну узагальнену класифікацію у співвідношенні з об'єктом патріотизму, яка охоплює класичний, державний, цивільний і революційний типи.

Класичний патріотизм є категорією, яка комплексно інтегрує у своєму змісті фундаментальні суб'єктно-об'єктні зв'язки. Він включає в себе такі компоненти: любов до Батьківщини, до рідних місць, рідної мови, повага до минулого Батьківщини, розуміння свого патріотичного обов'язку перед країною і державою, повагу до інших народів, їх звичаїв, культури. Розкриття класичного патріотизму через моральний принцип, світоглядну позицію та цінність, почуття та соціально-психологічну характеристику розкриває його надскладну інтегративну природу як явища та феномена [1, 22, 23].

При виконанні державою гуманістичних месіанських завдань, що відповідає інтересам й очікуванням суспільства, на основі класичного патріотизму формується **державний патріотизм** як "... прийнятий на соціокультурному рівні феномен, що має яскраво виражений інтеграційний потенціал, що зв'язує в єдине функціональне ціле представників політичної влади з різними верствами суспільства, різні народності і національності в єдину націю й визначає оптимальне співвідношення ступеня свободи і відповідальності громадян

залежно від їх місця в соціальній стратифікації суспільства” [2, 9]. Головна мета державного патріотизму — забезпечення інтересів і національної безпеки держави. На думку Г. Гегеля, об’єктом патріотичних почуттів державного патріотизму є держава [3].

Державний патріотизм за своєю природою глибоко суперечливе явище. На пострадянському просторі патріотичну свідомість часто намагаються трактувати як вірність верхівці влади. Однак лояльність влади невіддільна від тієї якості національно-державного управління, яке ця влада забезпечує, і морального авторитету самої влади в суспільстві. З останнім у влади дуже великі проблеми внаслідок тотальної корупції, злочинності і практично повної відсутності моральних засад. Лояльність політичного режиму — чи не найсуперечливіший компонент державного патріотизму.

У структуру державного патріотизму входить і поняття *регіональний патріотизм* як явище та феномен, що зумовлені просторовими характеристиками території рідного краю, які виступають в якості самостійного об’єкта патріотизму. Носій цього патріотизму часто кваліфікується як “патріот малої Батьківщини”, як складової держави — “великої Батьківщини”.

Невід’ємною частиною державного патріотизму, що визначає його духовну складову, є *культурно-духовний патріотизм*, який окреслюється часовими характеристиками у комплексі культурних парадигм. Об’єктом цього підтипу патріотизму є історичний шлях народу, держави, аналіз його культурних витоків і досягнень.

Складовою державного патріотизму виступає поняття *військового (військово-професійного) патріотизму* як сукупності політичних, моральних і національних констант свідомості воїна, що виявляються у формі вірного служіння державі й народу. Зі служіння Батьківщині в рамках державного патріотизму виростає і передається з покоління в покоління патріотизм військово-професійний, тобто гордість за належність до Армії і Флоту, за свій полк, корабель, їх честь і славу. Також важливими рисами військово-

професійного патріотизму були: безмежна відданість Батьківщині і готовність свідомо віддати за неї життя, авторитет військової присяги та її виконання за будь-яких умов, високі поняття військової честі і військового обов’язку. На думку російського філософа Л. П. Карсавіна, найбільш яскравим і стійким носієм любові до Батьківщини, справжнього патріотизму є армія, з огляду на її народну природу [4].

Серед типів патріотизму слід виокремити **громадянський патріотизм** як інтегративний комплексний феномен і явище самостійної сфери життя суспільства, незалежного від держави. Він характеризує позицію індивіда і спільноти на основі ціннісних орієнтацій, що визначають об’єктивний аналіз історичної спадщини свого народу та сучасності, готовність до практичної реалізації спільно поставлених цілей, визнання соціокультурних цінностей своєї спільноти в чітко визначеній системі соціонормативних координат права та моралі. В ідеалі кінцевим продуктом громадянського патріотизму має стати громадянин-патріот.

Діалектичний зв’язок громадянського патріотизму з державним визначається чітким визначенням поняття громадянина як правової єдинородної належності його до одного народу та однієї держави.

Поняття громадянина-патріота характеризує ціннісне ставлення особи до держави в системі правових та етичних відносин. Громадянство як належність до держави — звичний і необхідний статус будь-якого індивіда, що задовольняє одну з важливих екзистенціальних потреб людини, формує почуття лояльності, підтримки, патріотизму, які впливають на самосприйняття та сприйняття держави іншими [5].

З початку ХХ ст. ідейно та організаційно оформляється ідеологізоване поняття **революційний патріотизм**. За своїм змістом він є соціальним феноменом і явищем, які реалізуються в різних формах боротьби з суспільно-політичним устроєм власної держави через суб’єктивне сприйняття любові до народу (класу, нації), бажання для нього кращої долі [6].

У певні моменти історичного розвитку ідеї революційного патріотизму можуть опанувати народними масами. Наприклад, у пошуках оптимальної моделі державного устрою, здатної забезпечити національний розвиток і бажаний рівень життя, у ХХ ст. сам народ Росії двічі зруйнував свою державу, його імперську та радянську моделі, відмовивши їм у лояльності. Слід також звернути увагу, що при абсолютизації того чи іншого об'єкта революційного патріотизму (класу, нації) цей тип переходить у види тоталітарних й авторитарних суспільно-політичних практик (націоналізм, нацизм, расизм, фашизм тощо).

До сьогодні ще не склалося єдиної загальноновизнаної думки про те, що розуміється під суб'єктом патріотизму. З нашої точки зору, **суб'єктом** патріотизму є: *особистість; група населення* в соціальній структурі суспільства: соціально-професійна, соціально-демографічна, соціально-класова, соціально-етнічна підгрупи; *народ* певної країни.

Таким чином, *соціальний суб'єкт патріотизму* визначається як форма організації колективного життя і діяльності людей, об'єднаних усвідомленням себе цілісним соціальним утворенням з чітко визначеними загальносистемними цільовими установками.

Багатоаспектний характер онтологічної природи суб'єкта патріотизму викликає й різноманіття підходів до трактування його сутності, а саме: ірраціонально-чуттєвий, раціонально-етичний, аксіологічний, праксеологічний, політико-інструментальний.

Ірраціонально-чуттєвий підхід розглядає виникнення, становлення та розвиток патріотизму як формування комплексу *духовно-соціальних почуттів* національної гордості та любові до Вітчизни, громадянської відповідальності за її долю, а також емоційного підпорядкування особистістю та спільнотою своїх життєвих установок загальнонаціональним інтересам.

Патріотизм за формами прояву може бути:

- *духовно-релігійний* — характеризується тим, що розглядає патріотизм як етап духовного розвитку особистості [7];

- *емоційний*, де патріотизм розглядається як сила почуття незалежно від характеристик об'єкта [8];

- *особистісний*, де формами прояву патріотизму є патріотичні почуття, практична патріотична поведінка конкретного носія власних патріотичних констант [9];

- *соціально-груповий*, де патріотичні почуття розглядаються як форми прояву пануючої моделі ідеології окремих соціальних груп відповідно до їх ролі та місця у соціальній структурі суспільства [Там само];

- *формальний* — виправдання некомфортних і ненормальних умов проживання фатальним збігом обставин народження індивіда в цій країні;

- *абсурдний*, який передбачає нелогічний пошук об'єктів гордості за країну (іронічний патріотизм);

- *оптимістичний (утопічний)* як форма надмірно ідеалізованого уявлення про “світле майбутнє” своєї країни;

- *ностальгічний* у вигляді пасивної відірваності від реальності з ностальгічною тугою про велике минуле країни;

- *песимістичний* передбачає введення в Абсолют крайнього ступеня негативного сприйняття своєї Батьківщини, яка в цьому образі стає особливо рідною;

- *деструктивний* пов'язаний з пошуком міфічних винуватців катастрофічного стану своєї Батьківщини [10];

- *етнофілічний* акцентує увагу на пріоритетності почуттів любові до власного народу, етносу, нації.

Раціонально-етичний підхід розкриває сутність патріотизму як *етичний принцип*, що характеризується складним комплексом знань, ціннісних установок і поведінкових норм, які можуть бути артикульовані як любов до Батьківщини.

Формами прояву патріотизму в раціонально-етичному підході, на нашу думку, є:

- *раціональний* — об'єктивно виправданий патріотизм, який ґрунтується на реальності сьогодення, передбачає конструктивне розподілення відповідальності, що полягає в усвідомленні індивідом особистої частки цієї відповідальності [Там само];

- *критичний* — визнання пріоритетності істини як єдиного критерію патріотичності індивіда та суспільства;

- *символічний* — любов до символів, політичних і державних інститутів, території країни;

- *корпоративний* — ступінь прихильності працівників організації, бажання поступитися особистими інтересами в інтересах компанії, емоційне співпереживання корпоративних проблем, відкидання на підсвідомому рівні зради корпоративних інтересів [11];

- *прагматичний* — утилітарне ставлення до формування ціннісних установок поведінки індивіда з метою досягнення практичної користі від використання патріотичної риторки.

Аксіологічний підхід розглядає патріотизм як найважливішу цінність, яка формує принципи функціонування соціокультурної спільноти. Цей підхід реалізується у таких формах патріотизму:

- *естетичний* — повне і безумовне сприйняття краси власної країни;

- *етичний* — домінування в індивідуальній та суспільній свідомості ціннісних пріоритетів обов'язку, відповідальності, морального закону, захисту держави [12].

Праксеологічний підхід характеризує високе почуття з виділенням діяльнісного компонента індивіда, який духовно перетворює ставлення до дійсності у формі державотворчого патріотизму.

Державотворчий патріотизм нації — це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави [13].

Політико-інструментальний (конструктивістський) підхід трактує патріотизм як політичну віру, що цілеспрямовано сформована елітарними станами суспільства. Форми прояву цього підходу такі:

- *політичний* — конструювання патріотичних аксіом політичною елітою з метою збереження політичної влади;

- *національний* — створення на основі міфологічних уявлень за допомогою сукупності суспільних практик ритуального або симво-

лічного характеру, які зазвичай регулюються за допомогою явно або неявно визнаних правил з метою впровадження певних цінностей і норм поведінки для формування нової політичної нації [14];

- *конституційний* — формування пріоритетності державно-громадянської ідентичності, переводячи національну самобутність у розряд “позаполітичного” феномена (спільність історичної долі народу, нації як культурні та самобутні спільноти тощо);

- *народний* — створення патріотичної парадигми, що трактувало служіння вітчизні у зв'язку з поняттями на кшталт “загальної народної користі”, “загального блага” [15].

Викладені підходи, визначення та типологія дають можливість розкрити генезис патріотизму від виникнення любові до Батьківщини, що осмислюється теоретично через духовну рефлексію особистості в результаті її соціалізації. У філософському відношенні патріотизм має такі аспекти:

- *онтологічний* — у формі реально існуючих патріотичних почуттів, поглядів, ідей;

- *гносеологічний* — відображення у свідомості людини відповідної соціальної дійсності і методологія її вивчення;

- *ціннісний* — визначення духовних і матеріальних орієнтирів розвитку особистості й суспільства;

- *праксеологічний* — духовно перетворює ставлення до дійсності;

- *структурно-функціональний*, що включає в себе елементи, рівні, функції патріотизму у формі реально існуючих патріотичних почуттів, поглядів, ідей.

Отже, патріотизм як соціокультурна цінність, моральна якість особистості, моральний принцип відображає в чуттєво-емоційних і концептуальних аспектах взаємодію суб'єкта — громадянина-патріота й об'єкта — Батьківщини, Вітчизни і держави на різних рівнях організації соціуму.

У запропонованій типології патріотизму пріоритетне значення в сучасних умовах має державний патріотизм. Це визначається інтересами національної безпеки держави, необхідністю духовної солідарності громадян, консолідацією різних соціальних груп і до-

сягненням стійкого та міцного міжнародного становища країни.

Література

1. Гула Р. В. Патриотизм и национализм. Опыт историософского анализа: монография / Р. В. Гула. — Днепропетровск: Герда, 2014. — 516 с.

2. Минаков В. А. Место патриотизма в российской национальной идее (социально-философский анализ): автореф. дис. ... на соиск. науч. степ. канд. филос. наук: спец. 09.00.11 "Социальная философия" / В. А. Минаков. — Барнаул, 2009. — С. 9.

3. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. — М.: Мысль, 1977. — Т. 3. Философия духа / [отв. ред. Е. П. Ситковский]. — С. 5, 87.

4. Карсавин Л. П. Армия и революция / Л. П. Карсавин // Евразийская хроника. — 1927. — Вып. 9. — С. 42.

5. Щурко О. М. Особливості трансформації та формування міжнародного образу України на сучасному етапі: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / О. М. Щурко. — Л., 2010. — Арк. 27.

6. Артамонов В. А. Государственный, военный и революционный патриотизм в России в XIX — начале XX вв. / В. А. Артамонов // Военно-исторический журн. — 2005. — № 2.

7. Ильин И. А. Собрание сочинений: [в 10 т.] / И. А. Ильин. — М.: Рус. книга, 1993. — Т. 1. — С. 174–175.

8. Лутовинов В. И. Российский патриотизм: история и современность [Электронный ресурс] / В. И. Лу-

товинов. — Режим доступа: <http://zhiharev.narod.ru/pr1staits/pr1Lugovinov.htm>

9. Рядовой А. Г. Патриотизм как системно-комплексное качество личности: сущность и содержание / А. Г. Рядовой // Омский науч. вестн. психол. и пед. науки. — 2008. — №3 (67). — С. 103.

10. Трунов Д. Иррациональные формы патриотизма / Д. Трунов // Культурный мир меняющейся России. Материалы XV Всероссийской конф. студентов, аспирантов, докторантов "Майские чтения" (14 мая 2003 г.). — Пермь: ЗУУНЦ, 2003. — С. 71–73.

11. Корпоративный патриотизм [Электронный ресурс] / STUDME.ORG. — Режим доступа: http://mobile.studme.org/1333122222110/menedzhment/korporativnyu_patriotizm. У цього твору є справжня назва та редактор: Организационное поведение: учебник и практикум для академического бакалавриата / под ред. С. А. Баркова. — М.: Юрайт, 2015. — 453 с. — Серия: Бакалавр. Академический курс. — див. http://m.studme.org/component/option,com_jdownloads/Itemid,999999/catpid,282/task,view.annotation/

12. Лысак И. Патриотизм: отжившая ценность или актуальный бренд? / И. Лысак, И. Наливайченко. — Таганрог: Изд-во ЮФУ, 2013. — С. 13.

13. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації як основа фінансового забезпечення конституційного ладу / Б. А. Карпінський // Наук. вісн. НЛТУ України. — 2013. — Вип. 23.12. — С. 213.

14. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года / Э. Хобсбаум. — СПб.: Алтейя, 1998. — С. 74.

15. Крижанич Ю. Политика (текст и переводы) / Ю. Крижанич. — М.: Наука, 1965. — С. 322.

Проаналізовано сутність поняття "патріотичне" як основи соціально-політичного явища та соціально-духовного феномену патріотизму. Подається власна класифікація наукових підходів до трактування патріотизму.

Проанализирована сущность понятия "патриотическое" как основы социально-политического явления и социально-духовного феномена патриотизма. Дана собственная классификация научных подходов к трактовке патриотизма.

The essence of the concept of "patriotic" as the basis of socio-political phenomena, social and spiritual phenomenon patriotism. This classification of own scientific approach to the interpretation of patriotism.

Надійшла 19 листопада 2015 р.